

РОЗДІЛ 12

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 341.231.14:342.727:070

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/135>

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

GUARANTEES OF IMPLEMENTATION OF JOURNALISTIC ACTIVITY: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

**Дрозд О.Ю., д.ю.н., професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри поліцейського права
Національна академія внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-4514-6594**

У статті автором зроблено спробу комплексно розглянути низку міжнародних нормативно-правових актів, що регламентують принципи, завдання та гарантії журналістської діяльності.

Розглянуто витoki причин та умов зростання ризику реалізації гарантій журналістської діяльності в умовах війни.

В контексті міжнародно-правових норм, що регулюють медійну діяльність можна визначити групу принципів, на яких ґрунтуються гарантії діяльності журналістів: захист фізичної безпеки журналістів; права й умови роботи журналістів, які працюють в умовах конфліктів і тиску; розслідування.

Висвітлено позитивні (невтручання у свободу вираження поглядів) та негативні обов'язки (забезпечення сприятливих умов для вираження поглядів та ідей) в контексті реалізації норм ст. 10 Європейської конвенції.

Окремо увагу приділено захисту джерел інформації журналістів як основоположного принципу гарантування незалежності журналістів у своїй роботі. Так, міжнародне право закріплює право журналістів не розкривати свої джерела, що гарантує конфіденційність інформаторів джерел.

Також автором акцентовано увагу на тому, що в умовах повномасштабної війни міжнародні гарантії діяльності медійників змістилися до норм міжнародного гуманітарного права, яке спрямоване на захист жертв війни.

Через призму міжнародного гуманітарного права виокремлено особливий статус «воєнних кореспондентів, акредитованих при збройних силах», і «незалежних журналістів» та розглянуто рівні їх правового захисту.

Автором зроблено спробу розмежувати гарантії журналістської діяльності відповідно до положень європейського законодавства через призму фізичного захисту журналіста, надання безпечних умов праці та забезпечення справедливого розслідування порушень прав журналіста.

Ключові слова: гарантії журналістської діяльності, міжнародно-правові гарантії, військовий кореспондент, російська пропаганда, позитивні та негативні зобов'язання; цензура; розслідування.

In this article, the author attempts to comprehensively review a number of international legal acts regulating the principles, tasks and guarantees of journalistic activity.

Considered the origins of the causes and conditions of the increase in the risk of implementing the guarantees of journalistic activity in the conditions of war.

In the context of international legal norms regulating media activities, the author identifies a group of principles on which the guarantees of journalists' activities are based: protection of physical safety of journalists; rights and working conditions of journalists working in conditions of conflict and pressure; and investigations.

The author highlights the positive (non-interference with freedom of expression) and negative obligations (ensuring favorable conditions for the expression of views and ideas) in the context of implementation of Article 10 of the European Convention.

Special attention is paid to the protection of journalists' sources of information as a fundamental principle of guaranteeing the independence of journalists in their work. Thus, international law enshrines the right of journalists not to disclose their sources, which guarantees the confidentiality of source informants.

The author also emphasizes that in the context of a full-scale war, international guarantees of media activities have shifted to the norms of international humanitarian law, which is aimed at protecting victims of war.

Through the prism of international humanitarian law, the author distinguishes the special status of "war correspondents accredited to the armed forces" and "independent journalists" and examines the levels of their legal protection.

The author has made an attempt to delineate the guarantees of journalistic activity in accordance with the provisions of European legislation through the prism of physical protection of the journalist, provision of safe working conditions and ensuring a fair investigation of violations of the journalist's rights.

Key words: guarantees of journalistic activity, international legal guarantees, war correspondent, russian propaganda, positive and negative obligations; censorship; investigation.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення як ніколи нагальним стало питання забезпечення журналістської діяльності. Свобода слова та ведення ідеологічної війни з метою протистояння російській пропаганді та висвітлення правдивих фактів відіграють одну з ключових ролей та формують імідж України у світі.

Забезпечення гарантій журналістської діяльності є питанням збереження демократії і свободи слова всере-

дині самої України та є ключовим для побудови європейського майбутнього країни.

В умовах війни ці гарантії як і більшість свобод перебувають в зоні ризику через можливі обмеження та різні форми тиску на журналістів: відмову посадових осіб у наданні суспільно важливої інформації, цензурування готових матеріалів або заборону оприлюднення певної інформації, відмова в акредитації тощо.

У Заяві Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану, оприлюдненої Верховною Радою України 14 квітня 2022 року зазначається, що «З метою позбавлення українців чесної і об'єктивної інформації російські військові намагаються вимкнути українські телеканали і радіостанції. Так було у березні 2014 року в Автономній Республіці Крим, у квітні 2014 року у Донецьку та Луганську. Так було і в березні 2022 року, коли держава-агресор наносила цілеспрямовані удари крилатими ракетами по телевізійних вежах в Києві, Вінниці, біля Рівного та відключала українські канали в тимчасово окупованому Херсоні. Тобто відключення українських телеканалів є частиною військової стратегії держави-агресора, якої вона притримується багато років» [1].

Аналіз останніх досліджень. Питаннями гарантії прав журналістів займалися такі вчені як: І.В. Арістова, Ю.Г. Барабаш, К.М. Буряк, М.О. Д'ячкова, І.П. Коваленко, А.І. Марущак, О.В. Нестеренко, В.І. Павликівський та інші.

Мета статті. У статті зроблено спробу розкрити ключові гарантії діяльності журналістів в контексті міжнародно-правового регулювання професійної діяльності журналістів. Виокремити основні міжнародно-правові документи, які забезпечують права та свободи журналістів через призму принципів міжнародних рекомендацій, директив та конвенцій.

Виклад основного матеріалу. Гарантії діяльності журналістів регламентуються низкою міжнародно-правових актів (конвенції, директиви та декларації), що визначають регулювання різноманітних сфер журналістської діяльності.

Основоположними документами, в яких закріплено ключові гарантії роботи журналістів, зокрема право на свободу вираження поглядів захищається нормами Загальної декларації прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція про захист цивільного населення під час війни та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права.

Для аналізу гарантії діяльності журналістів варто здійснити комплексний підхід з точки зору опрацювання ключових положень міжнародних рекомендацій та декларацій:

Рекомендація СМ/Rec(2016) 4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших медіаучасників».

Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 2035 (2015) «Захист безпеки журналістів та свобода медіа в Європі».

Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медіаучасників».

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Про захист свободи вираження поглядів та інформації в кризові часи».

Декларація Комітету міністрів «Щодо захисту та сприяння розслідувальній журналістиці».

Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 1438 (2005) «Свобода преси й умови роботи журналістів у зонах конфліктів».

Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи № 1706 (2005) «ЗМІ і тероризм».

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (96) 4 «Про захист журналістів в умовах конфліктів і тиску» [2].

Основоположна гарантія від неправомірних обмежень у сфері свободи вираження поглядів та інформації й маніпулювання громадською думкою міститься в статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де чітко передбачено, що здійснення цих свобод може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними

в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [3].

Аналізуючи значення ст. 10 Європейської конвенції для належної реалізації гарантії журналістської діяльності, не можна не сказати про два види обов'язків: позитивні та негативні, які автоматично з'являються у держави, що ратифікувала цю статтю.

Негативні обов'язки – держави-учасниці не можуть втручатися у свободу вираження, таким чином гарантуючи збереження права на свободу слова.

Позитивний обов'язок – це право вчиняти активні дії, спрямовані на створення умов для реалізації права на свободу вираження та забезпечення вільного обігу ідей, поглядів і думок. До таких позитивних обов'язків належить: прийняття законодавчих актів, що гарантують плюралізм думок та поглядів; вжиття активних заходів для захисту журналістів та ЗМІ від неправомірних дій із боку інших осіб, а це в свою чергу супроводжується гарантією справедливого розслідування та неупередженого судового розгляду.

Стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – МПГПП) вимагає, щоб Держави гарантують кожному право на свободу вираження поглядів, що включає «свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи усно, письмово або за допомогою друку чи художніх форм вираження, або за допомогою інших форм вираження на свій вибір» [4]

МПГПП містить низку інших зобов'язань, що стосуються безпеки журналістів, зокрема право на життя (стаття 6) та свободу від катувань (стаття

7), свобода від свавільного затримання (стаття 9) та забезпечення права на справедливий судовий розгляд (стаття 14).

Декларація Комітету міністрів про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медіа учасників містить наступні гарантії:

забезпечення захисту журналістів від незаконного насильства;

створення умов для попередження насильства проти журналістів та усіляких погроз;

судове переслідування за вбивство або прояви насильства проти журналістів;

впровадження державами механізмів компенсації постраждалим від злочинів журналістам та членам їхніх сімей;

фінансова компенсація витрат на лікування та реабілітацію постраждалих журналістів [5].

Варто згадати також і про основні принципи, що стосуються захисту журналістів за умов конфліктів і тиску, що викладені у рекомендації N R (96) 4 Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску».

До них належить принципи «Захист фізичної безпеки журналістів», «Страховання», «Гарячі лінії», що регламентує принципи запобігання, який передбачає вжиття важливих запобіжних заходів, що сприяють захисту фізичної безпеки журналістів, страхування (Глава А)

Принципи «Права й умови роботи журналістів, які працюють за умов конфліктів і тиску», «Інформація, пересування й листування», «Конфіденційність джерел», «Засоби зв'язку», «Контролювання обмежень», «Захист і допомога», «Недискримінація», «Доступ до території держави», «Застосування систем акредитації» (Глава В)

Контролювання обмежень є однією з ключових гарантій, оскільки охоплює принцип чітких меж втручання

і законодавчої визначеності; принцип законності мети переслідування; та принцип необхідності (*грунтуватися на доречних і достатніх підставах і бути пропорційним законно переслідуваній меті*)

Принцип «Розслідування» передбачає гарантування державами-членами неупередженого та справедливого розслідування інцидентів з порушенням фізичної недоторканості журналістів (Глава С) [6].

Гарантії, викладені у Рекомендаціях СМ/Rec (2016)4 Комітету міністрів держав-членів стосовно захисту журналістики і безпеки журналістів та інших медіа учасників:

право на свободу висловлювань не є абсолютним, втручання в це право допускається тільки тоді, коли це передбачено законом та переслідує одну із законних цілей;

гарантії недоторканості журналістів та інших медіа учасників, наприклад, за ознакою статі чи етнічної ідентичності, або, звинувачуючи їх у поширенні пропаганди, і тим самим ставлячи під загрозу їхню безпеку;

свобода кожного в межах своєї юрисдикції і з цією метою повинна забезпечити, щоб журналісти та інші медіа учасники не наражалися на безпідставний арешт, затримання чи незаконне насильницьке зникнення;

право на вільне пересування, в тому числі транскордонне переміщення та доступу до певних сфер, зони конфліктів, сайтів і форумів;

забезпечення безпеки та охорони журналістів та інших медіа учасників є необхідною умовою для забезпечення їх здатності ефективно брати участь у громадському обговоренні;

гарантії захисту журналістських джерел інформації, що є головною метою журналістської діяльності і права громадськості на одержання інформації з питань, що викликають суспільний інтерес [5].

Ще одним документом, що має міжнародний характер та відображає гарантії журналістської діяльності є Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 1438 (2005) «Свобода преси і умови роботи журналістів у зонах конфліктів» [7].

Гарантії відображені у Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 1438 (2005) «Свобода преси і умови роботи журналістів у зонах конфліктів»:

обов'язок для сторін конфлікту гарантувати безпечні умови роботи журналістів на їхній території;

розслідувати всі випадки насильства чи летальні випадки за участю журналістів, які трапляються на їхніх територіях, а також ті, що трапляються за їх межами, але до яких причетні їхні збройні сили, включаючи випадки «дружнього вогню» [5].

Досить цікавими є цифри оприлюдненні у соціологічному дослідженні «Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни: соціологічне дослідження». Так, опитані журналісти оцінюють стан свободи слова в Україні у 6,4 бала за 10-бальною шкалою, у 2019 році журналісти оцінювали стан свободи слова у 7,6 бала. Таким чином, оцінка знизилася, проте не суттєво.

Багато журналістів після 24 лютого 2022 року стикались у своїй діяльності з порушеннями права на свободу слова та інформації, серед найпоширеніших: відмова посадових осіб у наданні суспільно важливої інформації (51% опитаних), цензурування готових матеріалів або заборону оприлюднення певної інформації (22%) та відмови в акредитації (17%) [8].

Умови війни як зазначалося вище вносять корективи у міжнародно-правових механізм захисту журналістів.

Права журналістів у зоні збройного конфлікту безпосередньо закріплені в I Додатковому протоколі до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

Оним із ключових моментів з ст. 79 Додаткового протоколу I є те, що «журналісти, що перебувають у небезпечних професійних відрядженнях у районах збройного конфлікту, розглядаються як цивільні особи» [9].

Зазначена стаття регламентує те, що журналісти, які виконують небезпечні професійні місії в зонах збройних конфліктів, вважаються цивільними особами у значенні ст. 50 і захищаються як такі згідно з Конвенціями та цим Протоколом за умови, що вони не виконують жодних дій, що негативно впливають на їхній статус цивільних осіб, і без шкоди для прав військових кореспондентів, акредитованих у збройних силах [10].

Так, гарантії діяльності військових кореспондентів визначається Третьою Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими 1949 року, яка передбачає, що військові кореспонденти, взяті в полон під час роботи в зонах конфлікту, вважаються військовополоненими [11].

Міжнародне гуманітарне право поділяє журналістів, які працюють в зонах збройних конфліктів на дві категорії, а саме: військові кореспонденти, які супроводжують військових, тобто акредитовані при збройних силах і незалежні журналісти, які не пов'язані з військовими. Варто зауважити, що військові кореспонденти захищені збройними силами, тоді як незалежні журналісти не перебувають під таким особливим захистом.

І цей аспект є одним з найбільш проблемних, оскільки законодавча неврегульованість правового положення «військового кореспондента» та «незалежного журналіста» призводить до колізій реалізації гарантій захисту журналістів, оскільки обидві категорії виконують одні і ті ж завдання, висвітлюючи воєнні дії у воєнних умовах.

Висновки. Міжнародні гарантії діяльності журналістів охоплює різні сфери, починаючи від фізичного захисту журналістів (запобігання правопорушенням, що передбачає вжиття запобіжних заходів безпеки та підготовку журналістів до роботи в умовах конфлікту тощо), права й умови роботи журналістів, які працюють в умовах конфліктів і тиску (інформація, пересування, листування; конфіденційність джерел, тощо), розслідування (справедливе та неупереджене розслідування інцидентів тощо).

В умовах повномасштабної війни міжнародні гарантії діяльності медійників змістилися до норм міжнародного гуманітарного права, яке спрямоване на захист жертв війни.

Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права виділяють дві категорії журналістів: «воєнні кореспонденти, акредитовані при збройних силах», і «незалежні журналісти». Ці дві категорії медійників належать до суб'єктів, що охороняються як цивільні особи, і знаходяться під захистом Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року і відповідних положень Додаткового протоколу I 1977 р. [12].

Тому гарантії діяльності цієї категорії журналістів закріплюються на загальному рівні, оскільки журналіст розглядається як загальний суб'єкт, в той самий час акредитовані воєнні журналісти мають ознаки спеціального суб'єкту, що пов'язані зі збройними силами, при яких вони акредитовані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заява Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану: Постанова ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2190-20#Text>
2. Корисні посилання: як висвітлювати збройні конфлікти та як працювати в гарячих точках. URL: <https://mediarada.org.ua/news/vysvitlyuvaty-zbrojni-konflikty/>

3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17 липня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. Док. ООН: A/RES/2200 A (XXI) URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Збірник документів Ради Європи: безпека журналістів. URL: <https://rm.coe.int/final-collection-of-documents-safety-of-journalists-ukr/16809e458c>
6. Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску: Рекомендація N R (96) 4 Комітету міністрів Ради Європи від 03.05.1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_734
7. Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи № 1438 (2005) «Свобода преси і умови роботи журналістів у зонах конфліктів» Безпека журналістів: зб. документів Ради Європи. С. 16. URL: <https://rm.coe.int/16806b5970>
8. Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни: соціологічне дослідження / П. Бондаренко, Т. Печончик, А. Сухарина, В. Яворський; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 56 с.
9. Які міжнародні договори захищають журналістів на війні та як росія їх порушує? URL: <https://pressassociation.org.ua/ua/yakimizhnarodni-dogovori-zahishhayut-zhurnalistiv-na-vijni-ta-yak-rosiya-ih-porushue/>
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
11. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
12. Захист журналістів під час збройного конфлікту URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/zakhyst-zhurnalistiv-pid-chas-zbroynogo-konfliktu/